

İdeoloji ve Örgüt

İdeoloji, dünyaya belli bir bakış tarzıdır, diyoruz. Fakat bu, «dünyaya belli bir bakış tarzı», aynı zamanda, insanın kendini belli bir biçimde tanıması ve tanımlaması demektir. Bu nedenle ideoloji yalnız dış dünyayı açıklamakla kalmaz, o ideoloji içinde yaşayan insana bir kimlik de verir. Galileo - öncesinin astronomi anlayışı çerçevesinde, güneşin, dünya çevresinde döndüğüne inanan kişi, kendisini de belli bir gözle görüyordu: Tanrı'nın yarattığı bir varlıktı o, Tanrı ona üstünde yaşaması için bir dünya vermiş, bu dünyayı ısıtıp aydınlatmak için de bir güneş armağan etmişti. Öyleyse, bu çağın insanı, dünyanın, güneşin birbirleriyle ilişkileri üstüne bir söz söylerken, aslında dış dünyayı değil, kendisini, kendi kimliğini açıklıyordu. İşte bu anlamda, ideolojinin, bireyler olan insanları, bir büyük Özne ile özdeşleyerek «özneler» haline getirdiği söylenmiştir.

Tarih boyunca bir özne - bireyler, belirli toplumsal örgütlenmeler içinde yaşayagelmıştır. İnsanın toplumsallığının doğal bir sonucu olarak, üretici güçlerin gelişme düzeylerinin yarattığı imkânlar alanı üzerinde, belirli örgütsel birimler oluşmuş, insanlar bu birimlerin içinde varolmuşlardır. İdeoloji ile bu örgütsel birimler birbirlerinden ayrılmazlar. Özne - bireylerin kendilerine verdikleri kimlik de, bu somut kurumlar içinde oluşur. Bir örgütün üyelerine yüklediği kimlik, aynı zamanda, onları başka örgütler içinde yaşayan insanların kimliklerinden de ayırır. İdeoloji, bir bireye, kendini koyduğu yere —kendini tanıma biçimine— göre dış dünyayı açıklattığı gibi, kendisinden başka insanları da kendine verdiği kimliğe göre görmesini sağlar.

En eski toplumlarda örgütsel yapı oldukça basittir. Temel birim, şimdikinden çok daha farklı bir yapıya sahip olan ailedir. Aileler bir takım somut mekanizmalarla birbirlerine bağlanarak **fratrilere**, **tribüleri** oluşturur. Bu örgütsel birimler arasındaki ilişkiler de görece basittir. Çünkü başlıca ilişki biçimleri, kız

alıp verme üstüne kurulmuştur. İçevlenme ve dışevlenme alışkanlıklarına, soyun anadan ya da babadan devam etmesi kuralına göre ufak tefek değişiklikler gösterir. Lévi - Strauss'un kanıtlarıyla gösterdiği gibi, bütün bu ilişkiler klanların totem sistemlerinde simgesel bir biçimde dile gelir. Değişik varoluş biçimlerini temsil eden değişik totem yaratıkları (genellikle hayvanlar), klan için, kendisinin başka klanlarla ilişkisini düşünmenin anahtarını verir.

İlkel toplumlara yeniden döneceğiz. Şu anda üstünde durmak istediğim, koşullar değişikçe, örgütsel birimlerin de değiştiği ve çağdaş topluma gelindikçe, bu birimlere bağlı olarak oluşan «kimlik» sorununun da karmaşıklaştığı olgusu. Özellikle günümüzün kapitalist toplumunda, çok fazla ve çok değişik türde örgütsel birimlerin üyesi olunabiliyor ve böylece aynı birey, çok değişik kimliklerle varolabiliyor. Burada «örgütsel birim» sözünü oldukça gevşek bir anlamda kullanıyorum. Herhangi bir meslek kuruluşu gibi, bir spor kulübünün taraftarlığını veya bir «hobby» temeli üstüne kurulan dernekleri de içeriyor bu söz. Bütün bu örgütsel birimler, kendi ideolojilerini üretirler. Toplumun genel ideolojisi çerçevesinde, o ideolojinin egemen damgasını taşımakla birlikte, kendi özel değerleri, ahlakları v.b. de vardır ve bunlar bazan birbirleriyle çelişebilirler. Fakat, hepsinin ortak bir yanı da vardır: birimin çıkarlarının savunulması. Birim üyeleri, kendi örgütsel düzeylerindeki başka birimlerin üyeleriyle nesnel olarak bir rekabet ilişkisi içindedirler ve onlara karşı kendi çıkarlarını savunurlar. İşte bu «çıkarcı» anlayışının kendisinin ideolojik karakterini göstermeye çalışacağım.

Bireylerin en dolaysız biçimde içine düğüldükleri örgütsel yapı, bugün de, **ailedir**. Aile, bütün toplumlarda, biyolojik hayatın yenden - üretildiği kurum. Her farklı toplumsal örgütlenme, kendi genel mantığına uygun, kendi genel çatısıyla **bağdaşır** bir aile tipi üretir.

İlkel toplumlarda olsun, feodal veya kapitalist toplumlarda olsun, birçok yapısal farklılığına rağmen aile aynı temel işlevi yerine getirmeye devam eder. Topluma çocuk üretir ve bu çocukların ilk eğitimini üstlenir. Her toplumsal birim gibi ailenin de varolabilmesi için perçinleyici («sıva» niteliğinde) bir ideolojisi olması gerekir. Bu ideoloji, kendini **doğal** olarak sunduğu ölçüde perçinleyici işlevini yerine getirir. Gerçekte ise doğal değildir, sözkonusu somut yapı içinde **üretilen** bir şeydir ve değişik toplumsal formasyonlarda içsel öğeleri değişir. Değişmeyen yanı, aileyi oluşturan bireylerin, kendi dışlarındaki hayata ve insanlara karşı tavır almalarını, bu en **elementer** kurum içinde biçimlendirmeleridir. Biçimlendirme, «ailenin çıkarı» temelinde göre yapılır: eve bir televizyon aldysak, bu hepimizin çıkarıdır. Ancak aile, toplumdaki başka kurumlarla bağlantılı olarak varolduğu için, kendi varlık nedeni, bu öteki kurumlara bağlı olduğu için, aile içinde toplumda yaşamaya hazırlanan çocuklara verilen eğitim (daha doğrusu **ideoloji**) aile çıkarları ile bu öteki kurumların (devlet, din, eğitim kurumları v.b.) çıkarlarının uzlaştırılmasını içerir. Aynı şekilde sözkonusu kurumlar da, kendilerine özgü ideolojik üretimlerinde, ailenin önemini belirtecek, onun ideolojisini destekleyeceklerdir. Bu karşılıklı alışveriş, toplumsal formasyonun **genel ideolojisinin** uyarılığına katkıda bulunur.

İlkel toplumda aile, toplumsal etkinliklerin çok büyük bir kesimini kendi çatısı altında toplayabiliyor, aşağı yukarı «toplum»la eşanlamli oluyordu. Aile kurumunun mantığını oluşturan **kandaşlık** ve **hısımlık** ilişkilerinin kavranması şimdikinden çok farklıydı. Aile, aynı zamanda geniş bir ekonomik birimdi. Birlikte avlanılır ya da tarım yapılır, birlikte barınak yapılır ve bu büyük evlerde birlikte oturulur, yaşanan basit hayatın gerektirdiği bütün kararlar aile içinde alınır. Daha sonraki toplumsal formasyonlarda ailenin bu kapsamlılığı kısıtlandı. Mülkiyetin ortaya çıkması ve önem kazanması, bir kere, kandaşlık anlayışını değiştirdi. Fakat, kapitalizm - öncesi toplum biçimlerinin hepsinde, ilkel topluma göre farklı olsa da, ailenin bir ekonomik birim olarak işlemesi kuralı sürdü. Özellikle ailenin tüketimi için gerekli şeyler, reçeller, turşular, sucuklar v.b. aile içinde hazırlanırdı.

Bu da, ilkel topluma göre daha dar, ama bugünkü toplumun ailesine göre daha geniş bir **kadroyu** gerektiriyordu. Öte yandan, kapitalizm - öncesi toplumda meslek de genellikle babadan oğula geçen bir şeydir. Bu da, önemli hayat uğraşlarının büyük ölçüde aile içinde sürdürülmesini gerekli kılıyordu. Oysa bugünün toplumunda, aile toplumunun genel bireyci yapısına uyarak daralmış, evlilik iki cinsten iki insanın bir çeşit karşılıklı anlaşması ve sözleşmesine indirgenmiş, önemli toplumsal etkinlikler ise aile kapsamının dışında kalan kamusal alanlarda geçmeye başlamıştır. Bu durum ailenin kapitalist toplumdaki önemini ortadan kaldırmaz, ama anlamını değiştirir. Geçmiş toplum biçimlerinde olmayan bir tarzda, bir **özel hayat** alanıdır aile; çağdaş insan yaşayışının kuralı haline gelen «özel hayat/kamusal hayat» ikilisinin bir parçasını oluşturur. Kapitalist toplumun kendisindeki atomlaşma eğilimlerinin paralelinde, artık bu yapısının bile değişmeye başladığı söylenebilir.

Çağdaş toplumdaki ekonomik etkinlik de çalışmanın tarih boyunca taşıdığı önemi devam ettirir. İnsanlar, yaptıkları işlere göre, çeşitli meslek kuruluşlarının üyeleri olurlar. Avukatsalar Baro'da, doktorsalar Tabibler Birliği üyesidirler. Bu «meslek kuruluşları» ile «sınıf» kavramı arasında belli bir uyumsuzluk vardır. «Sınıf», bütün önemine ve belirleyiciliğine rağmen, başka örgütsel birimler gibi **saydam** bir yapıya sahip değildir. Varlığını, ancak bir soyutlama yaparak kavrayabiliriz. Bu kavramın gerçekliğini çok daha kolay anlayabilecek maddi koşullarda yaşayan bir işçi bile, hayata belli bir açıdan bakmayı öğrenmemişse, yani sözkonusu soyutlamayı yapabilir duruma gelmemişse, kendini «işçi sınıfı» üyesi olarak değil, «halk»tan biri ya da, sözgelişi, «yoksullar» kesiminden biri olarak görmek eğilimindedir. Meslek kuruluşlarının üyeleri üzerinde bağlayıcılık dereceleri, sözkonusu toplumsal formasyonun iç ilişkilerine göre belirlenir ve değişir. Somut mekânda yakınlık, aynı meslek üyeleri arasında özdeşlik mekanizmalarını daha kolay harekete geçirir, dayanışmayı güçlendirir. Örneğin bir belli çarşı içindeki kuyumcular, kendilerini «kuyumcu» olarak görmeye daha yatkındırlar, doğal olarak. Ama büyük ölçüde feodal toplumun kalıntısı olan böyle bir ideolojik

Birikim 48/56

kimlik, somut mekânın sınırları dışında etkisizleşir. Kapitalizmin kuyumcuları olarak duyulan özdeşlik güçlüyse de, Türkiye çapında kuyumcuların özdeşliği aynı yoğunlukla duyulmaz. Bir başka söyleyişle, bu tür feodal kalıntı ideolojilerde «mahallilik» özdeşliğinin daha geçerli bir aracıdır. Öte yandan, kapitalist toplumun içsel mantığına daha uygun, daha modern mesleklerde, meslek kuruluşu özdeşliği, bunun getirdiği ortak kimlik daha çok ağırlık kazanır. Avukatlar, gzaeteciler, bu özdeşliği hemen hemen her zaman daha yoğun bir biçimde duyarlar. Bu nedenle, insan bazan, dünyada İngilizler, Almanlar v.b. değil, avukatlar, gazeteciler veya doktorlar olduğunu düşünür. Ama şüphesiz dünyada İngilizlik, Almanlık v.b. var ve varoluş biçimi avukatlıktan, doktorluktan v.b. çok daha güçlü. Çünkü bu ulusallığı güçlü kılan ideolojik yapılar, bugün dahi, insanları başka ideolojilerden daha inandırıcı bir şekilde «çağırabiliyor», onlara bir kimlik gösterebiliyor. Böylece, çağdaş toplumlarda, en aşağı düzeyde aile birimi, en yukarı düzeyde ise ulus birimi olmak üzere, bu iki kutup arasında göreceğimiz başka düzeylerde örgütleniyor insanlar. Ama bu ulusal kimlik sorununa daha sonra gelelim.

Kapitalist toplumun meslek kuruluşlarına verdiği bir özellik, bunların, kendi etkinlik alanlarını dar meslek çıkarlarıyla sınırlamalarıdır. Bu toplum yapısı bir hayli karmaşık olduğu için tek bir bireyin değişik etkinlikleri, toplumun değişik düzeylerine yayılır. Meslek etkinliğinin gerektirdiği örgütlülük, ne kadar özgülleşirse, o kadar rasyonel görünür. Örneğin bir genel «meyva üreticiliği» birliği bile, çeşitli üyelerinin çıkarlarını temsil edemeyecek kadar tanımlanmamış bir birlik olabilir ve dolayısıyla «kayıp üreticileri», «elma üreticileri» gibi ayrı yapılara ihtiyaç duyulabilir. Aynı etkinliği yürüten insanlar arasında da, hiyerarşi, dernekleşmede ayrıştırıcı bir işlev görür. Örneğin, üniversitede öğretim yapan kişilerin bir kısmı «Öğretim Üyeleri Derneği», bir başka kısmı da «Asistanlar Derneği» içinde yer alırlar. «Ortak çıkar» gibi bir kavramın geçerliliği kabul edildiğinde böylesi kaçınılmaz olur; aynı zamanda da, bu «ortak» kelimesinin kapsamı gittikçe daralır.

Meslek kuruluşlarının ilgi alanlarının daralması, hayatın bu düzeyinde belli bir kimliğin

de sınırlanması anlamına gelir. Bunun ikili bir sonucu vardır: sözkonusu ilgi alanı üzerinde kuruluş daha etkili çalışır. Kendi ilgi alanı dışında kalan olaylar karşısında ise tamamen hareketsizdir. Örneğin, İsviçre hükümeti İtalya'dan kayısı ithal etmiştir. Bu sırada kendi kayısıları olgunlaşan üreticiler, meyvaları getiren trenleri zorla durdurup sandıkları dökmek ve içindekileri çiğnemek gibi radikal bir eyleme bile girişebilirler. Böyle olaylara bakan bazı kimseler, «ne kadar bilinçli bir halk» diyebilir, bu «mücadeleci tavır» karşısında hayran olabilir. Kuruluşun özgül ilgi alanında davranışlarının etkili olduğunun bir göstergesidir bu. Gelgelelim, aynı İsviçre'de, diyelim ki işçi sınıfının çıkarlarını çiğneyen bir yasa da çıkabilir. O zaman, kayısı üreticilerinin bu yeni sorun karşısında herhangi bir ses çıkarmadıklarını görürüz. Sorun kendi kayısılarını ilgilendirmiyorsa, onlar bu işe karışmazlar. Şu halde diyebiliriz ki kapitalist toplumun kendi parçalarını atomlaştırıcı etkileri, bir meslek grubunun kendi çıkarları konusunda mücadeleci olmasına izin verse de, belirli geniş kapsamlı politikalar çevresinde **blok halinde** hareketi güçleştiren, bazan da imkânsız hale getiren bir genel mantık yaratmaktadır. Bu mantık, biraz sonra daha ayrıntılı olarak da göreceğimiz gibi, kapitalist toplumlarda muhalefet güçlerinin politikaları üzerinde son analizde olumsuz bir etki meydana getirir.

Kapitalist toplumlarda, egemen sınıfların kendilerine göre dernekleri kulüpleri vardır: şehir kulüpleri, «rotary» kulüpleri gibi. Ya da, Masonluk gibi, yarı - gizli örgütler de sayılabilir. Özellikle Masonluk, geçmişten kalma yarı - mistik törenleriyle, üyelerinin örgütsel kimlik duygusunu güçlendirir. Ama bu sınıfın insanları, aldıkları eğitim ve hayat pratikleri gereği, böyle işaretlerle, törenlerle ancak kişiler değildirler. Onları bu tür örgütlere bağlayan asıl bağ, ortak çıkar anlayışıdır. Bu somut çıkar ve ona ek olarak da örgütün getirdiği törenler, bunların içinde cisimleşen özel ahlak, gelenek v.b. Masonları egemen sınıflar içinde kapalı bir elit haline getirir.

Masonluk dışındaki, «rotary club» gibi egemen sınıf dernekleri, bu sınıf üyelerinin iş hayatı dışındaki hayatlarını geçirdikleri bir yer görünümündedirler. Ama bu daha çok bir görünümdür. Bu gibi derneklerin lokallerinde de

Birikim 48/57

en çok konuşulan şey «iş»tir. Böylece bu tür dernekler, iş adamlarına, resmî iş kanalları dışında temaslar yapmak, normal hayat koşulları içinde birbirleriyle tanışmak, anlaşmak, pazarlık yapmak v.b. için elverişli bir zemin hazırlar. Ayrıca, değişik dallarda iş yapanları tanıştırır, ilişkilerini yakınlaştırır.

Çağdaş kapitalizmde bu tür derneklerin daha fazla yaygınlık ve işlerlik kazandığını görüyoruz. Daha eski bir dönemde, okul birlikleri, aynı işlevi görüyordu. Örneğin, İngiltere'de Eton ve Harrow gibi orta öğrenim ve Oxford ve Cambridge gibi yüksek öğrenim kurumları, Türkiye'de ise, lise düzeyinde Galatasaray, üniversite düzeyinde de «Mülkiye» güçlü okul ideolojisi yaratan kuruluşlar olmuşlardır. Bir bakıma, ortak ideolojinin oluşması daha kolaydır bu tür kuruluşlarda, çünkü birlikte yaşanmış hayat vardır, zengin yaşantı ortaklıkları vardır. Aynı sınıf üyeleri arasında bunlar bir hayli zengin olduğu gibi, okulun kişiliği güçlüyse, benzer temalar kuşaklar boyunca da tekrarlanır. Ardarda birçok sınıf, sözcüğü, Fransızca papazı belli bir biçimde kızdırır, aynı yollardan «kırarak» Pa-saja içmeye gider v.b. Bu ortak yaşantı, mezuniyet-sonrası dayanışma bağlarının kurulmasında güçlü bir etmendir. Mezunlar çeşitli mesleklere dağıldığı için, iş hayatında, bir Galatasaraylılık, çok yararlı bir kartvizit haline gelir. Bir belli yerde genel müdür olan Galatasaray mezunu, kendisiyle aynı kimliği taşıyan birine iş imkânı açmayı tercih eder.

Ne var ki bütün dünyada çağdaş kapitalizmin yapısı, böyle okul temeline dayanan gayriresmî dayanışmaları gittikçe geçersizleştirmektedir. Bunun bir nedeni, eğitimin yaygınlaşması zorunluluğudur. Dolayısıyla, seçkin öğretim kurumu gölgede kalmak zorundadır. İkinci bir neden, sözkonusu okul birliklerinin, biraz kapitalist-öncesi bir nitelik taşımasıdır. Bunların gücü, birlikte yaşanan hayatın zenginliğidir. Ama bu, bir bakıma, modern şehir karşısında bir küçük kasabanın ortaklığına benzer. Kapitalist toplumun çağdaş yapısında ise, insanlar bu tür ortaklıklardan sıkılmaktadır. Geniş ailenin çözülmesine benzer bir süreç var burada da. Bir insan, halasının oğlunu sıkıcı buluyorsa, aradaki kan bağına aldırılmaz, onunla ilişkisini asgarîye indirir. Çünkü ailenin ortak kimliği artık yeterince bağlayıcı değildir. Okul birlikleri de böyle.

Eskinin görece elitist yapısında bunlar üyelerine ortak yaşantıyla birlikte somut çıkar da sağlayabilirken, şimdi, bu çıkar zayıflamış, yaşantı ortaklığı da sıkıcı olmaya başlamıştır. Ortak bir geçmişe değil de, geçerli bir «şimdi» temeline sahip olan dernekler, kulüpler, bugünün egemen sınıfları için daha geçerli kuruluşlar oluyor. Bunlar, kapitalist toplum insanının sürekli artan bireyciliği açısından daha tercih edilir yapılar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz okullar çeşitli mesleklerde çalışan kişiler yetiştirdiği için, bunlarda genel olarak okul özdeşliği sağlanmaya yetiyordu. Ama, örneğin bir askerî okul, zaten hepsi aynı işi yapacak insanlar yetiştirir. Yani, burada okul, meslekle özdeşir. Dolayısıyla, okul yaşantısı birliği bu kurumlarda «sınıf» içinde gerçekleşir. Filan yılın mezunları, piyade, topçu, tankçı diye ayrılır, ayrıldıktan sonra buralarda yeni arkadaş edinirler; ama sınıf arkadaşlarıyla bağları da aynı zamanda sürer. Demek ki, homojen bir işi yapan «ocak» tipi bir kuruluşta bile, bu tür alt-birliklere ihtiyaç duyulmaktadır.

Feodal toplumun millet-öncesi bir ideolojisi olduğu herkesçe bilinir. Kapitalizmin gelişmesi, millî devletin gelişmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Bizim gibi kapitalistleşmekte geç kalan ülkelerde ulusallık bilinci de yavaş ve konjonktüre göre değişen biçimlerde gelişir. Feodal ideolojide köy, şehir ve bölge birimleri önde gelir. Kapitalizm bu yapıyı zorladıkça, feodal ideoloji de belli bir direnç gösterir, ama zamanla bu direnç zayıflar. Özellikle ülke içi göçlerde, çeşitli bölgelerden insanlar büyük merkezlere aktığında, bölgesellik başlangıçta tutunabilecek en sağlam daldır. Böylece, örneğin İstanbul'da, kasaba adı taşıyan birçok kahve görürsünüz: Arapkirli kahvesi, Kemah kiraathanesi v.b. İstanbul'un herhangi bir ara sokağında levhalara bakarsanız, bir «Hotel Şeniz», «Pastane Çiğdem», «Butik Orfe» v.b. görebilirsiniz. Yeni moda Fransızcaya göre isimle sıfatın yerleri değişmiştir. Ama arada bir «Kiraathane Eğin» göremezsiniz; o, yapısı gereği, «Eğin Kiraathanesi» olacaktır hep. Ayrıca, örneğin bir Manisa veya Balıkesir kahvesi görmeniz de güçtür. Çünkü daha erken kapitalistleşmiş olan bu bölgelerin insanları, büyük şehirlerde artık feodal geçmişi diri tutacak birliklere ihtiyaç duymazlar. Bir «Manisalı» kimliğine ge-

Birikim 48/58

rek olmaksızın iş ve çevre bulabilirler. Geri kalmış bölgelerden büyük şehirlere gelenler ise, gene hem ortak yaşantıyı belleklerinde tutmak, hem de somut iş kollarında dayanışma içinde olabilmek için böyle birliklere ihtiyaç duyarlar. Yalnız Türkiye'de değil, son zamanların yurt dışına göçünde de, aynı temaları izleyebiliyoruz. Frankfurt şehrinde «Türkler» olduğu gibi, belli bir fabrikada, sözcüğü, «Amasyalılar» olabiliyor. Hemşerilik, kapitalizm-öncesi, ama kapitalizmin itişiyi, buna tepki olarak bir dirimsellik taşıyan, bir yandan da, bu dirimselliği içten içe kaybeden, geçici bir kurum ve ideoloji.

Sayıdığım bu örgütlenmeler, aile, meslek, hemşerilik v.b., üyeleri olan bireylerin kendi iradeleriyle seçerek katıldıkları örgütler değil. Böyle seçilen dernekler veya başka türden kuruluşlar da var.

Kimi insanlar, özellikle de kadınlar, egemen sınıf kadınları, hayır derneklerine üyedir. Bu dernekler kendi çaplarında toplumsal hayatın bazı alanlarına karışırlar. Siyasetle yarı açık, yarı örtülü bağları vardır. Neye hayırı olduğu belirsiz hayır işlerini yaptıktan sonra, bu temelden hareketle, bir toplumsal çevre de bulmuş olur buralara gelip gidenler. Özellikle egemen sınıf kadınları için, kendilerini saygıdeğer görebilmenin bir aracıdır hayır kurumları.

İnsanların hayatlarındaki meraklarına göre girdikleri çeşitli kulüp veya dernekler de vardır. Pul koleksiyonculuğu veya «kanarya severlik» gibi çeşitli alanları kapsayabilir bunlar. Modern kapitalizmde insanın atomize oluşu ve faaliyetlerinin tekelleşmesi sürecinin garip sonuçları olan birtakım kulüplere, derneklere, Amerika veya Avrupa ülkeleri gibi ileri sanayi toplumlarında raslanıyor. Örneğin Amerika'da bir «Keller Kulübü» olduğunu öğreniyoruz. İnsanların kendilerine ortak aramalarının, bir kimliği birlikte paylaşma isteğinin ürünü olan bu tür derneklerin, sonunda, kelliğe gibi bir özelliği paylaşma özlemine kadar vardığını görüyoruz.

Gene kapitalist toplumun son derece önemli bireysel uğraşı haline gelen cinsellik çeşitli somut dernekleri zorunlu kılıyor. Bunların içinde çıplak dernekleri, bildiğimiz kadınlarla, cinsel fetişizme karşı bir tepkinin ürünü. Ama tam tersi mantıkla kurulmuş olanlar

da var, özellikle «cinsel sapıklık» kabul edilen cinsellik biçimlerini özleyenler, bu amaçla çeşitli kulüplerle ve benzeri yerlerde birleşiyor.

Çağdaş toplumun bir başka önemli eğlence dalı da spor, özellikle futbol. Bir futbol kulübü, taraftarlarına, somut bir dernek hayatı, belli bir lokal v.b. vermez. Bunlardan sınırlı sayıda insan yararlanır. Ama hayatında Fenerbahçe lokali görmemiş bir insanda, coşkunu bir Fenerbahçelilik yaratabilir. Bir hayli karmaşık bir olay, futbol-severlik. Sanki hayatta yer alan birçok olayın duyguları, tutkuları bu alana aktarılıyor. Bir yandan spor, bir yandan savaş. Bu tür sporlar, başka derneklerin kine pek benzemeyen bir tarzda ideoloji yapıyorlar, çünkü «üyelik» statüsünü aşan bir taraftarlık olayı yaratabilirler.

Rekabetçi sporların daha amatör oldukları evrelerde okul veya semt veya şehir takımları, çok geniş taraftar toplamasına da, şehirdeki bir taraftar kitlesi bulur. Ama aynı zamanda, ülke çapında ünlü takımlar da vardır. Ayrıca, başka ülkeler karşısında «bizi» temsil edecek «millî takım» vardır. Böylece, özellikle futbolun yarattığı ideolojik yapı, neredeyse politik yapının bir parodisi gibidir. «Tirespor», «Bandımaspor» gibi, bölgesel bağlılığımızı çeken takım vardır. Fenerbahçe, Beşiktaş, Galatasaray, ulusal politik partilere benzer. Tepede ise, millî devletimizin paraleli, «millî takım» bulunur.

Spor ile politika arasındaki paralelliklere yeniden döneceğiz. Şimdi, buraya kadar, biraz gelişigüzel bir biçimde saydığım kurumların ideoloji üretimi bakımından yeri ve önemi sorununa gelmek istiyorum. Bütün bu kurumları, eşdeğer saymak, aynı ortak paydayla açıklamak güç. Kimisi ideolojinin daha doğrudan doğruya üreticisi (aile, okullar v.b.); kimisi, üretmekten çok destekliyor varolan ideolojiyi. Kimi gününü büyük ölçüde doldurmuş, kimi değişiklik geçiriyor, kimi yeni oluşuyor. «Ortak payda», belki, «ben/biz /ötekiler» ilişkisini yansıtmadaki ortaklıkları,

İnsan bireyi, başından beri, bir hayli saldırgan bir canlı. Saldırganlığının nedeni, herhalde, bilinç sahibi olması. Bilinci onu aynı anda hem toplumsal hem de bireysel bir varlık yapıyor. Yanyana otlayan gazeller, geyikler v.b., cinsel kızılsma ve rekabet anları dışında, bizimki gibi bir bilinç sahibi olmadıkları için,

Birikim 48/58

birbirlerinden rahatsız da olmazlar. Oysa insanlar sürekli birbirlerinden rahatsız olur, birbirlerini rahatsız eder. Buna rağmen, toplum dışında birey için hiçbir zaman varoluş olmadı, bundan sonra da olmayacağı kesin gibi görünüyor. Varolmak için toplumsal olması gereken insan, bunun için de belirli bir fiyat ödemek zorunda. İnsanın bu temel saldırganlığını, sınıflı toplumla, toplumun verdiği değer yargıları arasında saldırganlığın bulunmasıyla açıklamak yeterli değil. Çocuk davranışını gözlemlemek, eğitim denen şeyin, aslında toplum olarak yaşamak için birey olarak bir takım şeylerden vazgeçmek demek olduğunu gösteriyor insana.

İnsanın, doğayla başa çıkabilmesi için, toplum olarak yaşaması zorunlu. Ama insanların çeşitli toplulukları var. Bir topluluk içinde varolan insanlar her biri «ben», topluluğun geri kalan üyeleri de bu «ben»e göre, «biz». Ama topluluğun dışındaki doğa gibi bir başka varlık da, ne yapacağı önceden kestirilemeyen, güvenmemek gereken, başka insan toplulukları — yani «ötekiler». İşte toplumun «sivası» olan ideoloji, toplumun bir arada varolmasını sağlamak için, «ben»in «biz»le ilişkisini düzenliyor, kurallara ve değerlere bağlıyor. Aynı zamanda, «biz»im «ötekiler»le ilişkimizi de belirliyor.

Toplum olarak varolmamız, hangi toplulukta olursak olalım, bir ortaklığı paylaştığımızı duyduğumuz inanç ile mümkündür. İkel toplumun klan - ailesinde, hepimiz, sözcüleri **geyik** totemini paylaşır, onun yoluyla ortak olur, kendimizi **sırtlan** klanından, **köstebek** klanından v.b. ayırdederiz. Bizim totemimiz, ayrıca, bizim öteki totemlerin klanlarıyla ilişkilerimizin ne olacağını da belirler. Böylece, **tribü**'ye kadar, dozu değişen bir ortaklık yaşanır. Bu ilişki türünde, «biz» ve «ötekiler»in rolü de sürekli değişir. Bir başka söyleviyle, somut bir anda karşımızda yer alan «ötekiler»e göre kimlerin «biz»i oluşturduğu sürekli değişebilir. Yabancı bir **tribü** ile bir savaş halinde karşı karşıya gelmişsek, kendi **tribü**'müzün bütün **fratrl**'leri ile kardeşizdir. Ama daha başka bir durumda, aramızda anlaşmazlık çıkan bir kardeş **fratrl** de «ötekiler» statüsüne gelebilir.

İkel toplumdan bu yana ailenin yapısı bir hayli değişmiş olmakla birlikte, bu temel ideolojik özelliği pek fazla değişmemiştir. İl-

kin ailemizde «ben» oluruz; «biz»in içinde «ben». Bu çerçevede, başka herkes «ötekiler»dir. **Benim** babam Ahmet'inkini döver; **bizim** televizyonumuz Schaub - Lorenz'dir; **bizde** melamin vardır; **biz** haksızlığa uğrarız, «ötekiler» haksızlık yapar v.b. Değişik çevrelere girip çıktıkça «biz» de değişir, «ötekiler» de. Örneğin, «okulumuz» vardır. Bir okul maçına gitsek, girtlağımızı yırtarcasına bağırırız «bizim» takım için. Olur ki, aynı şekilde kendi okulunun takımını destekleyen bir başka çocuğa çok kızıp dövüşebiliriz de onunla. Gene olabilir ki, hafta sonu gittiğimiz Fener - Beşiktaş maçında dövüştüğümüz çocukla aynı tribünde oturmuş, birlikte Beşiktaş için bağırıyoruzdur. Sınıf arkadaşımız ise bu sırada karşı tribünde Fenerli futbolculara iltifatlar yağdırıyor olabilir. (Son zamanlardaki, sol «siyaset»lerin oda seçimlerinde kurdukları «ittifaklar» kadar karmaşık bir olay.) Bütün bu değişkenlik içinde, en sabit değer «ben» gibi görünüyor, ama o da görüldüğü kadar istikrarlı değil; çünkü ilişkiler değiştikçe «ben» de değişir. Dairesinde, gelene gidene evrak numarası veren memur bir insan tipidir, evinde karısı ve çocuklarıyla bambaşka bir tip olur, akşam meyhanede içki arkadaşlarının yanında gene bambaşkadır. Girip çıkacağımız değişik «ben» kılıklarını da ideoloji hazırlar bize. Bir oyunda birkaç rolü olan aktör gibi gün boyunca bu kılıkları giyer, çıkarırız.

Şu halde yukarıda saydığım kurumların, kulüp, dernek ve benzerlerinin çoğu ideolojiyi gerçek anlamda üretmez, varolan ideolojiyi çoğaltır, destekler, pekiştirir. Toplumun somut, maddi koşullarıyla düşüncelerimiz arasındaki somut bağlantıyı sağlarlar.

Sıra şimdi, bu saydıklarımıza oranla çok daha fazla «çağırma», «özneleştirme» gücü olan kurumlara geldi. Bunların başında din ve millet yer alıyor. İkisi, her zaman için kolay bağdaşır şeyler değil; belli somut konjonktürlerde, tamamen antagonist bir ilişkiye de geçebiliyorlar: Osmanlı İmparatorluğu'nun son evrelerinde İslamcılıkla Türkçülük konusunda olduğu gibi. Gene de, biri geçmişten bir güçlü kalıntı, öbürü çağımızın güçlü fenomeni de olsa, dinî ideoloji ile milliyetçi ideolojinin çağırma potansiyelleri çok yüksek. Dünyadaki insanların ezici çoğunluğu, bu iki büyük-ideolojik kaynaktan birinin (bazan ikisinin birlikte) verdiği kimlikle yaşıyor.

«Biz» ve «ötekiler» ilişkisi üstüne çok çarpıcı bir hikâye dinlemiştim vaktiyle bir tanıdığımdan. Bu tanıdığın dedesi, Ermeni kıyımı sırasında askermiş. Ayrıntılarını yazmak istemediğim büyük çapta bir kıyım katılmış, kılı oynamadan. Yaşandığı zaman da, tatlı bir anı gibi anlatmış bu olayı. Aynı adam daha sonra yeniden askere alınmış ve bu seferinde Kürt isyanı çıkmış kismetine. Günün birinde bir mağarada gizli Kürtleri başmışlar, tütsüleyip çıkarmaya çalışmışlar, çıkana da vurmuşlar. Sonunda, kalanlar içeride ölmeyi tercih etmiş. İçeri girdiklerinde, yerde **Kur'an** ve adamların Müslüman olduğunu gösteren başka nesnelere görmüşler. O zaman bu asker yerinde duramamış, «Ben Müslüman öldürmem» deyip, her türlü tehlikeyi göze alıp, askerden kaçmış. Belli ki, bu adamın bildiği en üst «Özne», İslâmiyet. «Gavur», onun için, insan da sayılmıyor. Hâ kurban bayramında koc kesmiş, ha gavuru. Sonuçta, «vatana millette hayırlı bir hizmet» yaptığı. Ama Müslümanlığın gücü «yatan milletten» de fazla. Buna dayanamıyor. Bu adamın **insanlığında** bir eksiklik olduğu, canavar ruhlu filan olduğu söylenebilir mi? Bence söylenemez.

İdeolojisi onun bu davranışını belirleyen. İdeolojisini belirleyen de, içinde yaşadığı toplumsal formasyonun somut, maddi koşulları. Ve zora gelen her topluluk, «ötekiler»e karşı aynı şeyleri yapmıştır şimdiye kadar. İkinci Dünya Savaşı'nda Ehrenburg veya Şolohov gibi yazarlar, sosyalist hümanizmin bu en üstün sözcüleri, «Alman öldürün» diye sesleniyorlardı Sovyet askerlerine. Anayurt savunması, evet; ama «Alman öldürün» demek buna da pek sığmıyor. İdeolojinin görünmez alicü burada işte. Ehrenburg gibi gerçekten hile bir kişiyi böyle konuşmaya zorlayabildi.

«Biz» ve «ötekiler» ilişkisi üstüne örnekler verirken, bu «biz» ve «ötekiler»in sürekli ver değiştirebildiğini göstermeye çalıştım. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, çarpışan tarafların **aynı** ideolojik öğeleri kullanması, aynı ideolojik yapıyı paylaşması.

Bunu aşmaya çalışan iki ciddi düşünce akımı görüldü şimdiye kadar yeryüzünde. Bunlardan biri, İsa efsanesini anlatan İncil'lerde cisimleşen Hıristiyanlık, öbürü de Marksizm'dir. Her ikisi de, çok farklı biçimlerde olmakla birlikte, «ötekiler» nosyonunu ortadan kaldırmaya yöneliktirler. İsa'nın bir «dinî hüma-

nizm»; amacı, bütün insanları insancıl bir Tanrının kimliği altında özümleyerek, eritecek, dünya çapında bir insan kardeşliği kurmak. Yetiştirdiği kültürel iklim, yani İbrani dini ve özellikleri düşünülürse, çok radikal bir adım. Gerçi İsa sahiden yaşadı mı, bunu bile kesinlikle bilmiyoruz. Ama yaşadıysa onun, yaşamadıysa İncil'leri yazanların içinden yetiştirdiği İbrani geleneği, temelde bir kabile dini, bugünkü terimlerle ulusal bir dindi. Bu ulusallığın aşılması tartışması İsa'nın öldüğü söylenen tarihten sonra, ilk Hıristiyanlar arasında yapıldı. İbrani deyimlerle, İsrailoğulları'ndan olmayanları (Gentil'ler ya da **geyim**) dindış saymak gerekip gerekmeyeceği tartışılan. Saymak gereğini savunanlar tartışmayı kazandı ve sanırım İsa'nın İncil'lerinde yansıyan anlayışa böylesi daha uygundu.

İsa'nın insan kardeşliği kurmadaki yöntemi, ideolojikti. Bu kardeşlik için insanlığa önerdiği büyük Özne, fizikötesi idi. Kardeşliğin aracı olarak, ideolojik, ama gene de güçlü bir nosyon olan, **sevgi**'yi öneriyordu. Bu araçlarla bu amacın gerçekleşmesine elbette imkân yoktu. Gene de azımsanmayacak kadar başarılı oldu İsa'nın öğretisi. Bu başarının sırrı, sanırım, «ötekiler» nosyonunu yıkmadaki kararlılığından ileri gellir. Tokat atana öbür yanağını çevirmek; yani, **aynı aracı** kullanmamak. Mücadele etmeyerek mücadele etmek. Bu tavır, Hıristiyanlığa **ayırıcı** bir özellik verdi. Çekici olabilmesinin nedeni de buydu. O gün bir Hıristiyan, Hıristiyan olmaya karşı **daha üstün bir insanlık anlayışını** temsil edebiliyor ve içinde doğduğu toplumun maddi koşullarında, buna ikna edebilecek kitleler bulabiliyordu.

Marksizm elbette bundan çok daha karmaşık bir olaydır. Marksizm, İsa'nın ve bütün öteki ütopyik hümanizmlerin tersine, başlangıçta «ötekiler»in varlığını kabul eder; ama, uzun vadede, bu «ötekiler» ayrımını ortadan kaldırmak üzere. Örneğin bir Owen, New Laharek'deki örnek toplumuyla, işçisini burjuvasını bu yeni düzenin iyiliğine ikna etmeye çalışıyordu. Marksizm, olayı sınıf ve sınıf mücadelesi açısından görebildiği için, böyle ütopyik ikna hayalleri beslemez. Çağdaş sınıflı toplumun hegemonya mekanizmalarını, bunun ekonomik ve politik köklerini analiz ederek, bu yapının herhangi bir **ideolojik ikna** yoluyla değiştirilemeyeceği sonucuna varır. Bü-

tün bu analizler, İdeolojinin ezeli «ötekiler» nosyonunu kısa vadede ortadan kaldırmaz belki, çünkü bu perspektif içinde de, bir hasım vardır. Ancak, bu «ötekiler»in ideolojik değil, bilimsel olarak kavranmasını, dolayısıyla, onlara karşı yürütülecek mücadelenin de bilimsel temellere dayanmasını sağlar. Nihai hedef ise, «ötekiler» nosyonuna yer bulunmayan bir dünyanın kurulmasıdır.

Sosyalist teorinin çıkış noktası «sınıf»tır. Bu kavram, şüphesiz keyfi olarak seçilmemiş, dünyada gördüğümüz karmaşık olayların gerisinde yatan hareket ettirici motor olduğu anlaşıldığı için, analizin başlangıç noktası haline getirilmiştir. Fakat sosyalizm sadece bir analiz yöntemi de değildir elbette; aynı zamanda, hayatın bilinçli bir şekilde dönüştürülmesini öngören bir harekettir. Bir kitle hareketidir. Kitlelere hitap edişinde onun da bir «çağrılar» sistemine başvurusu gerekir ve bilimsel analizinde tesbit ettiği «sınıf» kavramı, bu çağrılar sisteminde belirleyici rol oynamak durumundadır. Burada önemli bir nokta, «sınıf»in kendisinin mutlak bir gerçek-

liği değil, geçici bir gerçekliği göstermesi. «Sınıf», sınıflı toplumun ortadan kalkması perspektifi içinde vurgulanır. Sınıflı toplumun ortadan kalkması ise, geleceğin, «insanlığın geleceği» olması demektir. Dolayısıyla sosyalist hareket içinde daha güncel «sınıf» kavramının yanısıra daha uzun vadeli olarak «insanlık» kavramı da yer alır. «Biz» ve «ötekiler» ayrımının nihai olarak ortadan kalkması, bu insanlığın yaratılmasıyla mümkün olacaktır.

Böyle bir «genel insanlık» ideali her zaman vardı. Marksizm, bu nihai hedefe erişmek için oluşturulmuş bir **bilimsel teoridir**. Ayrıcı özelliği bu bilimselliği olduğu gibi, özgül sorunu da burada yatmaktadır: Yüzyıllardır ideoloji içinde düşünme, hareket etme ve varolma alışkanlığı içinde yaşayan insanların hayatlarını bilimsel ilkelere göre yeniden - düzenlemek. Bu, Marksizmin bilimi ile kitlelerin ideolojileri arasında özel bir ilişki biçimi yaratan özgül bir sorundur. Bu sorunun özelliklerini araştırmayı, bundan sonraki yazılara bırakmak zorundayım. ■